

Vinko Rajšp

SLOVENSKI PROTESTANTIZEM, URAŠKA TISKARNA
IN CENE

Referat na posvetovanju o zgodovini denarstva in bančništva na Slovenskem. Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984.

Ta prikaz cen temelji na računih, ki so se ohranili med gradivom uraške tiskarne v univerzitetni knjižnici v Tübingenu pod naslovom »Slavischer Bücherdruck«. Te račune sta objavljala Franjo Bučar in Mirko Rupel.¹ Računi so nastali v zvezi z delovanjem slovanske tiskarne v Urachu, ki jo je vodil sprva Primož Trubar. Te račune je predložil Ivan Ungnad v pregled in potrditev univerzi v Tübingenu. Podpisali so jih poleg Ungnada še Trubar (prvi račun za leto 1561, medtem ko so kasnejši računi brez njegovega podpisa, ker je bil v Ljubljani), Štefan Konzul, Anton Dalmatin in še nekateri drugi. Ungnad je prosil najprej württemberskega vojvodo Krištofa, naj določi dva moža, ki bi pregledala račune. Ta je določil za to univerzo. Glavni namen obračuna je bil, da se potrdi njihova verodostojnost in da je mogel potem Ungnad z njimi na osnovi opravljenega dela zaprositi za novo pomoč in prispevke. Vendar je konec leta 1564 Ungnad umrl, naslednje leto pa je tiskarna prenehala delovati.

Ohranjeni računi, ki so jih tu predložili, zajemajo čas od Jurjevega leta 1561 do Jurjevega 1564.² Skupna vsota porabljenega denarja v tem času je znašala 7842 goldinarjev, 3 krajcarje in tri denariče. Iz obračuna izvemo, da je, preden je prišla kakršna koli pomoč, dal Ungnad iz svojega 2034 goldinarjev in 13 bacnov. Prostovoljnih prispevkov se je nabralo 5170 goldinarjev, 10 bacnov, 3 krajcarji in dva denariča. V celoti je prispeval Ungnad iz svojega za tiskarno 2445 goldinarjev.

Denarne razmere v šestnajstem stoletju so bile zapletene. Krožilo je namreč veliko vrst denarja različne vrednosti. Kljub temu je bil tako v južni Nemčiji kot tudi v naših deželah najbolj razširjen goldinar nemške vrednosti ali renski goldinar. Računi uraške tiskarne so vodeni večinoma v goldinarjih nemške vrednosti, nekajkrat pa se pojavijo tudi tolarji, tako za naše kot za nemške dežele. Goldinar se je delil še na manjše enote: na 60 krajcarjev in 240 denaričev. Med krajcarjem in goldinarjem je bil še bacn (po slovensko tudi repar), ki je bil vreden 4 krajcarje.³ Obstajale so še druge enote, ki se pa v naših računih ne pojavljajo. Vrednost tolarja je bila nekoliko višja od vrednosti goldinarja. Tako imamo zabeleženo, da je veljal 70 krajcarjev, v nekaj primerih (npr. v Stuttgartu) pa le 68 krajcarjev.⁴

Redno zaposlen v tiskarni, kot bi morda danes temu rekli, je bil Štefan Konzul iz Istre, ki je prišel na Trubarjevo pobudo iz Nürnberga v Urach. Njegova letna plača je znašala 170 goldinarjev. Zdi se, da mu ta denar ni zadostoval, ker je dobil leta 1562 (leto so računali od Jurjevega do Jurjevega) 10 goldinarjev od plače naslednjega leta, naslednje leto pa je württemberski vojvoda dovolil, da se mu povrne

¹ Franjo Bučar, Račun o slovenskim artikulama od Trubara, Carniola n. v. II 1911, str. 44—45; Račun Stjepana Konzula Istranina za put iz Uracha na jug u god. 1563 i 1564, Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva XV 1913, str. 35—47; Ivan Ungnad i jugoslavenska tiskara u Tübingenu, Carniola 1915, str. 231—236; Račun Fabijana Kirchbergera u pogledu hrvatske i slovenske tiskare u Urachu-Tübingenu za god. 1562 i 1563, Carniola IX 1919, str. 135—145; Računi o dohocima i troškovima za hrvatsku protestantsku tiskarnicu u Urachu-Tübingenu u godinama 1561 do 1563, Građa za povijest književnosti hrvatske IX 1920, 223—237; Mirko Rupel, Dva Trubarjeva računa, Slavistična revija VIII 1955, str. 107—116.

² Franjo Bučar, Računi o dohocima, Građa IX, str. 224.

³ Günther Probst, Österreichische Münz- und Geldgeschichte von den Anfängen bis 1918, Wien—Köln—Graz 1973, str. 374—375; Sergij Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, str. 307; Fr. Kos, Zgodovinski pobirki iz loškega okraja, Izvestja muzejskega društva za Kranjsko II 1892, str. 25.

⁴ Franjo Bučar, Račun Stjepana Konzula, str. 37.

za obe leti hišna najemnina v vrednosti 24 goldinarjev.⁵ Tako je prejel 182 goldinarjev letno. Anton Dalmatin, duhovnik iz Istre, ki ga je pripeljal Konzul v Urach za prevajanje in za pomoč pri tiskanju cirilskih knjig, je dobil 30 goldinarjev letno, vendar je imel hrano in stanovanje na račun württemberškega vojvode.⁶ Za primerjavo naj navedem, da je imel Sebastijan Krelj kot superintendent v Ljubljani 150 goldinarjev plače.⁷ Stavec v tiskarni (Oswald Gruppenbacher) je zaslužil 3 goldinarje na teden, kar bi, če bi ne računali praznikov in bi pomnožili z dvainpetdeset, zneslo 156 goldinarjev. Dobil pa je 153 goldinarjev 27 krajcarjev. Nekaj je dobil še na račun dodatnih opravljenih del, ki niso posebej naštet.⁸ Kljub temu je bila njegova plača precej boljša od plače njegovega predhodnika Antona Wassermanna, ki je prejel po dva goldinarja na teden. Delal je le dvanajst tednov, ker je potem, ko je odšel po ženo na Dunaj, za kar je prejel še posebej 8 goldinarjev, na poti nazaj utonil v Donavi.⁹

Tiskarski pomočnik, ki je delal 17 tednov, je zaslužil prvih 12 tednov po 1 goldinar, naslednjih pet tednov pa nekoliko manj, tako da je dobil skupaj 16 goldinarjev, 7 bacnov in 2 krajcarja (16 gld in 30 krajcarjev).¹⁰ Naslednje leto je zaslužil pomočnik 12 bacnov (48 krajcarjev) tedensko. Dobil je še dodatek, če je bilo več dela ali je moral opraviti še kakšno dodatno delo. Če bi delal dvainpetdeset tednov, bi to zneslo 41 goldinarjev in 6 krajcarjev. Izplačanih pa je dobil 44 goldinarjev in 28 krajcarjev,¹¹ na račun dodatnih del. V obeh primerih sta imela pomočnika plačano hrano in stanovanje. Kot smo videli, je dobil Anton Dalmatin kot prevajalec 30 goldinarjev (se pravi manj kot tiskarski pomočnik). Iz računov izvemo, da je povrnil vojvoda Krištof Konzulu, pri katerem je Anton Dalmatin stanoval, za bivanje 53 goldinarjev.¹² Tako je ostala Dalmatinu ob stanovanju in hrani nekako slaba tretjina plače. Za še enega tiskarskega pomočnika je zabeleženo, da je zaslužil 40 krajcarjev na teden, 36 goldinarjev za 54 tednov dela (posebej je zabeleženo, da poleg hrane, pijače in spanja).

Kot računovodja tiskarne je delal Ungnadov služabnik Gugger. Za svoje dveletno delo je prejel 54 goldinarjev 24 krajcarjev, se pravi, 27 goldinarjev in 12 krajcarjev letno.¹³ Krištof Raid je služil Ungnadu kot sel. Ohranjen je račun, ko je nesel pismo cesarju v Augsburg, v katerem je Ungnad prosil cesarja za denarno pomoč tiskarni. Ker cesarja ni več našel tam, je odšel za njim na Dunaj, kjer je moral počakati še na cesarjevo odločitev. Stroški so znesli skupaj 13 goldinarjev ter šest in pol krajcarja.¹⁴

S tem pa smo že prešli na področje potovanja. Uraška tiskarna je bila za dežele, katerim je služila, precej oddaljena. Za vzdrževanje stikov so bila potrebna številna potovanja. Sodelavci tiskarne so potovali osebno ali pa so urejali zadeve posebni sli. Ti so prenašali tudi pošto. O tem nam povedo ohranjeni računi naslednje: V letu 1562/63 je znesel račun za »pošto«, ki so jo prenašali sli, 73 goldinarjev in 27 krajcarjev. Izdatek za sle in prevoze pa je znesel še dodatnih 64 goldinarjev in 42 krajcarjev, kar da skupaj 138 goldinarjev in 9 krajcarjev. Skupni izdatki tiskarne v tem letu so znašali 2306 goldinarjev in 10 krajcarjev,¹⁵ izdatki za »pošto«, sle in prevoze so znesli torej okrog 6 % skupnih izdatkov.

Za pošto, ki jo je prinesel sel skupaj z drugo, je prejel napitnino, ki je znašala okrog 20 krajcarjev. Bartl Buch, ki je bil poslan s hrvaškimi katekizmi v Ljubljano, je prejahal 86 milj in je prejel 8 goldinarjev in 36 krajcarjev, kar znese točno 6

⁵ Franjo Bučar, Računi o dohocima, str. 228, 232.

⁶ n. d., str. 233.

⁷ Mirko Rupel, Povabilo in odpoved Gašperju Melissandru, Slavistična revija VIII 1955, str. 213.

⁸ Franjo Bučar, Računi o dohocima, str. 235.

⁹ n. d., str. 299.

¹⁰ n. d., str. 229.

¹¹ n. d., str. 235.

¹² n. d., str. 234.

¹³ n. d., str. 237.

¹⁴ n. d., str. 236.

¹⁵ n. d., str. 237.

krajcarjev na miljo. Sel, ki je bil poslan na Kranjsko zaradi iskanja duhovnikov, ki bi pomagali pri prevajanju, je prejahal 118 milj, tri dni in pol pa je moral čakati v Ljubljani, kar je zneslo 12 goldinarjev in 9 krajcarjev. Za miljo je prejel po 6 krajcarjev, prav tako po 6 krajcarjev pa-tudi za vsak dan, ko je čakal v Ljubljani. Temu bi lahko rekli »kilometrina« na dolge proge.¹⁶ Na krajše proge je bila nekoliko nižja. Sel, ki je bil poslan iz Tübingena k Trubarju v Kempten, je prejel 5 krajcarjev za miljo (skupaj 15 prejahanih milj), prav tako pet krajcarjev za miljo je prejel sel, ki je potoval v Nürnberg, vendar je dobil za dan čakanja 8 krajcarjev. Sel, ki je bil poslan po stavca Wassermannna na Dunaj, je prejel za prejahano miljo prav tako 5 krajcarjev, na Dunaju je moral še 8 dni čakati, za vsak dan je prejel 4 krajcarje, tako da je znašalo potovanje skupaj 7 goldinarjev in 57 krajcarjev. Štefan Konzul je plačal za najetega konja, ki ga je jahal iz Ulma do Uracha, 45 krajcarjev.¹⁷ Sel Bader je bil poslan v Nürnberg, da bi pripeljal mojstra Putzenschneiderja, za kar je prejel 1 goldinar in 40 krajcarjev. Nürnberški tiskar se, kot je videti, ni mogel zlahka odločiti, da odide v Tübingen, ker je moral Ungnad poslati ponj poseben voz, kar je zneslo skupaj že 14 goldinarjev in 14 krajcarjev.¹⁸ Prevoz tiskarske stiskalnice iz Tübingena v Urach je stal 3 goldinarje, prevoz devetih stotov raznega tiskarskega materiala iz Nürnberga v Urach 7 goldinarjev in 48 krajcarjev ali približno 52 krajcarjev za stot.¹⁹

V uraški tiskarni so bili potrebni sodelavci, ki so znali slovensko in hrvaško. Ohranil se nam je točen popis stroškov, ko je potoval Konzul s Cvečičem na Kranjsko in v Istro, da bi našel primerne prevajalce. Iz Uracha sta odpotovala 25. novembra, preko Salzburga, Beljaka do Kranja, kjer sta se ločila, tako da je Cvečič odšel v Ljubljano in se tam ustavil, Konzul pa je šel naprej preko Vrhnike in Razdrtega in je prispel 25. decembra v Pazin. Tako je trajalo potovanje točno en mesec. Na povratku iz Pazina se je nekaj dni zadržal še na Kranjskem, kljub temu je trajalo potovanje nazaj do Uracha nekoliko manj, 24 dni. Cvečič se ni vrnil, s Konzulom je pa šel Drenović. Celo potovanje je stalo 134 goldinarjev, 134 krajcarjev in en lenarič.²⁰ Istega leta je potoval na Kranjsko in v Belo Krajino še Ungnadov služabnik Gugger, ki je pripeljal s seboj v Urach tri sodelavce: Jurišića, Pomasanića in Cvečiča. Potovanje je bilo precej dražje od Konzulovega, saj je račun znesel 203 goldinarje ter 38 in pol krajcarjev.²¹ Podrobneje naj predstavim še cene Trubarjevega potovanja iz Ljubljane v Urach jeseni leta 1561. Trubar je potoval s štirimi tovariši, štirimi konji in enim oslom. Potovanje je trajalo od 3. do 20. septembra, stalo pa je 144 goldinarjev in 15 krajcarjev. Bivanje dveh uskoških duhovnikov osem dni v Ljubljani je skupaj s preskrbo konj stalo 9 goldinarjev. Potovali so preko Jesenic, Podkorena, Šmohorja, Lienza, Innsbrucka, Kemptena v Urach. Kjer so jih sprejeli kot goste, so dali napitnino, ki je znašala 40 ali 50 krajcarjev. Sicer pa so se cene prenočevanja in hrane proti severu rahlo dvigale. V Podkorenu in Šmohorju je znašalo prenočišče za vse po 1 goldinar in 20 krajcarjev, v Lienzu 2 goldinarja 36 krajcarjev, v Brunecku na Tirolskem, kjer so gostili še nekega Budino, pa so pustili 4 goldinarje in 42 krajcarjev, sicer so se pa stroški gibali med 1 goldinarjem 30 do 50 krajcarjev dnevno. V Kemptenu, kjer je bil Trubar prej župnik, so ostali dva dni. Tam si je uskoški duhovnik privoščil 20 meric vina, skupni račun pa je znesel 8 goldinarjev in 20 krajcarjev. Vino je bilo po 4 krajcarje. V Memmingenu si je privoščil uskoški duhovnik enajst mer piva, ki je veljalo po šest črnih denaričev. Popravilo sedla za osla ali konja je stalo 5 krajcarjev, podkovanje osla in konja pa 31 krajcarjev. Vodnik, ki jih je popeljal čez hrib pri Šmohorju, je dobil 6 krajcarjev, približno toliko je znašala tudi običajna napitnina, najvišja omejenjena je znašala 8 krajcarjev. Vsekakor se zdi, da Trubar z napitninami ni skoparil.

¹⁶ Franjo Bučar, Ivan Ungnad, str. 232.

¹⁷ n. d., str. 232.

¹⁸ n. d., str. 233.

¹⁹ n. d., str. 234.

²⁰ Franjo Bučar, Račun Stjepana Konzula, str. 47.

²¹ Franjo Bučar, Računi o dohocih, str. 236.

Konzul je dajal na svojem potovanju običajno po dva krajcarja, na Kranjskem pa le po enega.²²

In koliko je stal konj? Cene so bile gotovo različne. Ko je prosil Trubar v Rotenburgu, kjer je bil nekoč župnik, da bi mu kupili osla, so mu dali 14 goldinarjev, da si kupi konja.²³ Konzul poroča, da je plačal v Salzburgu za konja 16 goldinarjev in 33 krajcarjev.²⁴ To sta nam lahko kazalki, kako so se cene gibale.

Na osnovi računov Trubarjevih Artikulov lahko vidimo, koliko je stal tisk knjige v tistem času. »Artikuli oli dejli te prave stare vere kerszhanske« so izšli 1562. leta in so jih tiskali v urški tiskarni. Tisk te knjige, ki je obsegala 28 1/2 pole (218 strani), je znesel skupaj s tiskarskimi stroški 74 goldinarjev in šest krajcarjev, skupaj s stroški prebivanja Trubarja v Urachu v času, ko so Artikule tiskali, in še nekaterimi drugimi manjšimi stroški vred pa 84 goldinarjev in 6 krajcarjev.

Za knjigo so porabili nekaj več kot 5 bal papirja. Bala je stala 13 goldinarjev, tako da je znesla cena papirja približno 65 goldinarjev, ostali tiskarski stroški pa še 9 goldinarjev.²⁵ Pri tem ni všteta vezava knjige. Knjige so takrat vezali velikokrat tam, kjer so jih prodajali, tako da so jih razpošiljali v polah. Iz računov Fabijana Kirchbergerja, glavnega razpečevalca protestantskih knjig v Ljubljani, izvemo, da je stala vezava v usnje enih artikulov 14 krajcarjev, vezava v pergament pa 8 krajcarjev.²⁶ Vezane artikule je prodajal po 15 krajcarjev; verjetno so bili vezani v pergament, ker za v usnje vezane izrečno navaja, da jih je prodal po 20 krajcarjev. Nevezane je prodajal po 10 krajcarjev, v enem primeru je zapisal, da je dobil za nevezane 15 krajcarjev. Prevoz enega tovara ali voza knjig je stal iz Kranja do Ljubljane okrog 20 krajcarjev.²⁷ V računih ni nikjer zabeleženo, da bi dobil Trubar kakšen honorar za svoje delo.

To je le bežen in omejen pregled v takratne cene, ki nam pa kaže cenovna razmerja na področju, ki je tesno povezano z našo narodno in kulturno zgodovino in delom naših protestantov.

Zusammenfassung

DER SLOWENISCHE PROTESTANTISMUS, DIE URACHER DRUCKEREI UND DIE PREISE

Vinko Rajšp

Die Preise der slowenischen protestantischen Druckerei in Urach, die sich erhalten haben, gewähren uns einen Einblick in die Preisverhältnisse in der Zeit, in der unsere Reformatoren tätig waren. Der vorliegende Aufsatz stellt die Einnahmen der einzelnen Drucker arbeiter, Reise- und Transportkosten sowie die Druckkosten der Uracher Druckerei dar.

²² Mirko Rupel, Dva Trubarjeva računa, str. 113—116.

²³ n. d., str. 110.

²⁴ Franjo Bučar, Račun Stjepana Konzula, str. 39.

²⁵ Franjo Bučar, Račun o slovenskim artikulama, str. 44—45.

²⁶ Franjo Bučar, Račun Fabijana Kirchbergerja, str. 143.

²⁷ n. d., str. 144.

Stane Granda

POSKUS ORGANIZIRANJA SLOVENSKE LJUBLJANSKE OBČNE BANKE (1872)

Referat na posvetovanju o zgodovini denarstva in bančništva na Slovenskem. Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984.

Govoriti o slovenskem bančništvu v obravnavanem času in prostoru v nobenem primeru ne pomeni pristajati na tezo, da sta pri nas obstajali dve ločeni ekonomiji: slovenska in nemška. Označevanje neke gospodarske dejavnosti z nacionalno oznako pomeni v konkretnem primeru opozoriti na zavestna prizadevanja slovenske politike, da bi obstoječim institucijam postavila ob bok nove ustanove, ki bi s poudarjanjem slovenstva tudi na ekonomskem področju podprle boj slovenskega naroda za popolno emancipacijo. V začetku druge polovice 19. stoletja so na našem ozemlju bančne posle še vedno opravljali nekateri trgovci, v Ljubljani tudi Kranjska hranilnica in podružnica Avstrijske nacionalne banke, ki je začela z delom 1856, vendar obe le v zelo majhni meri. 1867 je bila ustanovljena Ljubljanska obrtna banka, ki se je 1872 združila s Štajersko eskomptno banko iz Gradca, ko je ta tega leta odprla v Ljubljani svojo podružnico. Dokaj razvito je bilo bančništvo tudi v Trstu. V Celovcu in Gorici, kot kaže, pravih samostojnih bank ni bilo. Nastanek Ljubljanske obrtne banke, njena fuzija, pa tudi ustanovitev Kranjske eskomptne družbe 1876 pa dokazujejo, da je bilo takratno gospodarstvo v slovenski prestolnici že toliko razvito, da je pravi bančni zavod nujno potrebovalo.¹

Omenjanje sedemdesetih let preteklega stoletja pri mnogih sproža vprašanje, ali gre pri takratnem ustanavljanju bančnih ustanov pri nas predvsem za odmev znanega Gründungsfiebra in z njim povezanih špekulacij ali pa za odraz gospodarskega razvoja in z njim zvezanih potreb. Nedvomno so splošni avstrijski gospodarski tokovi segali tudi k nam, saj je bila Cislajtanija enoten gospodarski prostor, vendar ti vplivi ne bi mogli vplivati na kapitale, če teh ne bi bilo. Upam si trditi, da je obdobje mrzličnega ustanavljanja delniških družb in špekulacij vplivalo predvsem na obliko in (ne)uspeh, ne pa na vsebino.

Slovenska politika druge polovice 19. stoletja na Slovenskem ni bila tako brez posluha za ekonomska vprašanja, kot to kaže prvi vtis. Dolgoletna dominacija literarnih zgodovinarjev pri obravnavanju tega obdobja, pa tudi zahteve našega časa, ki so kljub deklarativnemu izjavljanju za proučevanje celotne podobe človeka in njegovega življenja v resnici naklonjene predvsem političnim vprašanjem, pretirano zanimanje za jezikovna, literarna in estetska vprašanja, ki v zadnjem času dobiva nov zalet, vse to zamegljuje dejansko stanje. Pozornejše branje Novic, njihova uredniška politika, članki Jožefa Orla, Janeza Bleiweisa in nekaterih dopisnikov, pisanje Slovenskega naroda, zlasti članki Josipa Vošnjaka, obeh Sernecov, Ferda Kočevarja-Žavčanina, nekateri članki v nemškem časopisju, ki je izhajalo na slovenskem ozemlju, zlasti pisanje V. C. Supana, prizadevanja za izgradnjo železniškega omrežja, ekonomske zahteve na taborskem gibanju in vrsta bolj ali manj individualnih izjav kažejo, da so bila ta vprašanja še kako aktualna, še kako navzoča v diskusijah takratne družbe. Že omenjeno taborsko gibanje je nedvomno ogromno pri-

¹ Vlado Valenčič, Ljubljanska trgovina od začetka 18. do srede 19. stoletja. Zgodovinski arhiv Ljubljana, Gradivo in razprave 3, Ljubljana 1981 (zlasti od 79. strani dalje), Stane Granda, Usoda zapuščine Henrika in Etbina Henrika Čoste. Zgodovinski časopis 36, 1982, str. 100. Splošne podatke glej: Drago Potočnik, Slovensko denarništvo 1918—1938. Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana, 1939, str. 444, Aleksander Bilimovič, Nekoliko podatkov o delniških družbah v Sloveniji. Zbornik znanstvenih razprav juridične fakultete 4, 1924/25, str. 174—212, Compass. Finanzzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn 1875. Iz njega ni mogoče dobiti popolnoma jasne slike, ker manjka precej podatkov o podružnicah bank.

spevalo k porastu slovenske samozvesti, čeprav večjih praktičnih uspehov ni bilo. Verjetno je ravno slednje povzročilo preorientacijo na novo področje javnega delovanja slovenskih politikov: ekonomijo. Ugotavljali so namreč, da sta »politika in literatura« dotlej vezali nase preveč sil, da je bila borba na ekonomskem področju preveč nenačrtna. »Ne zadostuje, ljudstvo samo buditi po veselicah v čitalnicah, razgovorih na taborih itd., ker navdušenost za vsako novo idejo trpi samo nek čas, kteremu treznost sledi...² Ugotavljali so, da se je treba prilagoditi času, ker razvoj ne gre mimo slovenskega naroda. »Iz samo poljedelskega naroda postajajo Slovenci tudi trgovinski in obrtniški narod.«³ Tovrstna razmišljanja, ki jih zasledimo v slovenskem časopisju, zlasti v letih 1872 in 1873, torej neposredno po koncu taborskega gibanja, kažejo celo na določeno prevlado ekonomskih idej, ali bolje rečeno, na nadgrajevanje dotedanjih oblik delovanja slovenske politike. V bistvu gre za kompletiranje slovenskih prizadevanj za popolno emancipacijo Slovencev. »Z gojenjem narodnega gospodarstva polagamo zadnji kamen na zgradbo našega narodnega doma.«⁴

K tej kratki sliki idejnega razvoja je treba priložiti tudi sliko ekonomskega stanja. Žal je treba priznati, da nam na tem področju še vedno manjka pravih analiz. Iz že objavljenih del Vlada Valenčiča, Ivana Mohoriča in Jožeta Šorna, člankov v Slovenskem biografskem leksikonu, takratnega časopisja in korespondenc je razvidno, da vsi le niso bili reveži in da so mnogi obračali velike količine denarja. Seveda pa mnogi teh ljudi niso bili samo gospodarstveniki, ampak tudi politiki in ravno od njihove politične opredelitve je bila v veliki meri odvisna usoda slovenskih načrtov. Kot prvi slovenski gospodarski organizaciji moremo omeniti Prvo občno zavarovalno banko Slovenijo⁵ in Narodno tiskarno. Obe sta kot delniški družbi zrasli iz pobud, ki so imele že določeno zgodovino, realizacija pa se je začela v letu 1871. Tiskarna je bila zamišljena bolj skromno, banka Slovenija pa izredno širokopotezno. Že njen polni naslov kaže, da je hotela biti predvsem zavarovalnica. Eden izmed njenih prvih kritikov ji je že takoj oponesel, da si je s tem vzela »kaj pohleven oddelek banknih opravil«, da je dala preveč poudarka zavarovalništvu, da bo trgovini, obrti in industriji malo koristila, še zlasti, ker predvideva njen statut le eskont zanesljivih menic, dajanje kreditov na državne in industrijske vrednostne papirje in hipotečna posojila, ne pa osebni kredit, ki je na Slovenskem najbolj potreben, menil je, da bolj zasleduje interese delničarjev kot pa slovenskega naroda.⁶ Temu spoznanju se je pridružil še dejstvo, da je v Ljubljani 1872. leta odprla svojo podružnico Štajerska eskomptna banka iz Gradca, ki je bila prava banka in je »požrla« domačo obrtno banko, kar so čutili tudi kot speljevanja denarja iz slovenskih dežel. Mariborčani so ustanavljali lastno eskontno banko. V Trstu so nastajale kar tri banke (Splošna tržaška banka, Tržaško bančno društvo, Tržaško zemljiško kreditno in hranilno društvo). Hrvatje so imeli že od 1869 Hrvatsko eskomptno banko in so ustanavljali komercialno banko. Najmočnejši je bil seveda češki zgled. Čehi so že od 1869 imeli Živnostensko (obrotno) banko, 1872 pa so ustanavljali Narodno banko.⁷ Verjetno je ravno ustanavljanje te vplivalo tudi na poimenovanje slovenskih načrtov, ki tudi zahtevajo Narodno banko.⁸ Seveda tega imena ne smemo enačiti z današnjo rabo pojma »narodna banka«. Kot je bila na eni strani enotna želja po ustanovitvi take banke, pa je vladala precejšnja neenotnost glede poti, kako bi do nje prišli. Enotni so si bili, da mora biti banka velika in močna, da mora postati »veliki obrtnik« (danes bi rekli: veleindustrijalec) in »veliki trgovec slovenskega naroda«. Služila naj bi v prvi vrsti trgovini in šele nato industriji, biti mora »sebična za slovensko narodno osebino«. Vodili naj bi jo poštene ljudje, ne bi smela biti špekulantska, kredit bi moral biti poceni. Drugače pa so si nekateri predstavljali, naj nastane kot

² SN 6. 2. 1872.³ SN 5. 3. 1872.⁴ SN 4. 5. 1872.⁵ Stane Granda, Poskus organiziranja slovenskega zavarovalništva v Ljubljani v drugi polovici 19. stoletja. Zgodovina Ljubljane, Prispevki za monografijo. Ljubljana 1984, str. 238–244.⁶ SN 16. 3. 1872.⁷ Compass. Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn 1875.⁸ SN 6. 2. 1872.

centralni organ malih kmečkih posojilnic in hranilnic, v kateri bodo imela svoj denar tudi razna slovenska društva, čitalnice in drugi, veliki in mali kapitalisti, da bodo lahko tudi slednji deležni »velikih bančnih podjetij«, da naj postane ustanova »naših krajcarjev in grošev«; drugi so bili za delniško družbo.⁹ Pa tudi glede te ni bilo enotnosti. Po mnenju nekaterih bi smeli delnice razpečati le v domačih krajih, tako bi zbrali 100.000 do 200.000 goldinarjev, kar bi bilo sicer bolj malo, bi pa zadostovalo za začetek, predvsem pa bi banka ostala v narodnih rokah; drugi pa so trdili: »poskus izključenja tujega kapitala, če bi sploh mogoče bilo, je aboten«. Ne bi smeli posnemati dunajskih židovskih delniških družb in prodajati delnic po nizkem kurzu. Delnice naj bi najprej le podpisali, in če bi se pokazalo, da bodo zbrali dovolj kapitala, naj bi začeli vplačevati. Tako bi stroške ustanavljanja znižali le na nekaj sto goldinarjev, ne pa da bi bili 5.000 do 10.000 goldinarjev, ker je to na Slovenskem že kapital.¹⁰ Iz vrste teh pripomb je razvidna velika previdnost, ki je izhajala predvsem iz napak pri ustanavljanju Prve občne zavarovalne banke Slovenije. Nenazadnje je iz njih razvidna tudi bojazen glede nacionalne orientacije obstoječih kapitalov. Splošno mnenje je bilo glede tega vprašanja dejansko precej romantično in ni upoštevalo stare ljudske modrosti, da se običajno ljubezen neha pri denarju. Seveda pa je pri snovanju novih podjetij vedno potrebno nekaj drznosti, zato moramo poziviti: »naš narod je kakor nalašč za asociacije stvorjen«, v Ljubljani bo »tak zavod gotovo vse druge prekosil, ker je tukaj vedno dosti kapitala nakopičenega«, »tla v Ljubljani so dobra, treba samo početnikov«, »torej možje na posvet« gledati tudi v luči ustvarjanja potrebnega razpoloženja med ljudmi.¹¹

4. maja 1872 je Slovenski narod prinesel kratko vest, da nameravajo v Ljubljani ustanoviti »Občno slovensko banko«. Obljubili so, da bodo o ustanovitvi poročali, ko bo do nje prišlo. Ta vest je posledica tiskanega slovenskega poziva nekaterim Slovincem, naj se 5. maja zberejo ob 15. uri v dvorani ljubljanske čitalnice, kjer bodo govorili o ustanovitvi narodne banke v Ljubljani. Ta naj bi nastala zaradi nujnih narodnogospodarskih ozirov, ki zahtevajo ustanovitev slovenske banke, ker se bo z njo slovenski narod postavil na noge. »Ta za naš narod neizmerno važni namen bode mogoče doseči le s združenimi močmi, ker združitev močij, asociacija, je tirjatev našega časa. Denarne sile morajo se skupiti, da se bodo kakor kri iz srca plodonosno razlivala po vseh žilah narodnega življenja, in zato nam je ustanovitev *osrednjega narodnega denarnega zavoda* prva živa potreba. Poleg izvolitve organizacijskega odbora naj bi govorili tudi že o glavnih načelih statuta, katerega osnutek so v povzetku priložili pravilom. Lepak, datiran z 28. aprilom, so podpisali dr. Janez Bleiweis, Josip Gorup, veletrgovec iz Trsta in takrat verjetno najbogatejši Slovenec, Valentin Krisper, Ivan Vilhar in Peter Grasselli, ki tudi niso bili nevešči v poslovnem življenju.¹² Z ozirom na to, da je bila akcija dokaj dobro pripravljena, bi smeli soditi, da so jo dejansko pripravljali dlje časa, in da serija člankov v časopisju tiste dobe ni le analiza potreb. Kdo izmed podpisanih je bil glavni iniciator, je veliko vprašanje. Jasno je, da je bil Grasselli nekakšen organizacijski sekretar, sicer se ne bi v njegovi zapuščini ohranil delček arhiva. Bleiweisa so verjetno v skladu s takratnimi običaji vzeli med podpisnike vabila, da bi pritegnil čimvečji krog ljudi. Glede na to, da je bil »oče slovenskega naroda« silno previdna osebnost, smemo z veliko gotovostjo domnevati, da so bili med iniciatorji ugledni ljudje, in da je bil načrt dokaj realen.

Dejansko se je zbralo tistega dne nad 30 rodoljubov iz raznih krajev. Časopisi so poudarili, da so bili med njimi tudi štajerski in goriški Slovenci. Banka naj bi imela samo slovensko ime: Ljubljanska občna banka. Sedež naj ima v Ljubljani,

⁹ Najbolj ilustrativna so razmišljanja Ferda Kočevarja-Zavčanina v seriji člankov Slovenska narodna banka v Slovenskem narodu 1872.

¹⁰ SN 16. 3. 1872.

¹¹ SN 8. 2. 1872.

¹² Marjan Drnovšek, Arhivska zapuščina Petra Grassellija 1842–1933. Zgodovinski arhiv Ljubljana, Gradivo in razprave 6, Ljubljana 1983, str. 415–417 (odslej citiram: Drnovšek, Grasselli).

drugod pa podružnice in agente. Delovala naj bi po vsej Cislajtani in (če bi dobila dovoljenje) tudi na Ogrskem. Delovno področje je bilo zelo obsežno, saj so ga opisali v 17 točkah. Med njimi so hipotekarna posojila, posojila deželam in občinam, kupčevanje z raznimi vrstami vrednostnih papirjev, kupovanje deviz, kovancev in plemenitih kovin, udeležba na borznih akcijah, prevzemanje finančnih poslov za dežele, občine, korporacije, družbe in privatnike, žiro računi, depoziti vseh vrst, javne in privatne pristojbine, promet z nepremičninami, zlasti kupovanje in razkosavanje posesti, ustanavljanje podjetij za javna dela, industrijska, gozdna in rudarska podjetja, pridobivanje in prodaja koncesij, nakupovanje kmetijskih pridelkov in industrijskih izdelkov in njihova prodaja, komisijiski posli, sodelovanje pri ustanavljanju podjetij raznih vrst ali pa prevzemanje njihovih likvidacij, prevzemanje poslov, ki pospešujejo poljedelstvo, trgovino, obrt in industrijo, izvoz in uvoz, prevzemanje gradenj vseh vrst, posebej železnic in drugih prometnih poti. Banka naj bi ustanavljala tudi kreditna društva. Akcijski kapital naj bi bil dva milijona goldinarjev, to je 10.000 delnic po 200 gld. Banka naj bi začela z delom, ko bi bilo podpisanih 1000 delnic (prva emisija). 5 akcij naj bi dajalo pravico do 1 glasu v glavni skupščini, ki mora biti vsako leto. Družba naj bi delovala neomejen čas. Dobiček bi delili na sledeč način: 5 % vrednosti vsega kapitala bi izločili za delničarje, 5 % cellega dobička naj bi šlo v rezervni fond. Iz čistega dobička, ki bi ga dobili z odšteti- jem teh obveznosti od celotnega dobička, bi dobil 10 % upravni svet, o ostalem bi odločala skupščina.¹³ Na tem ustanovnem sestanku so podpisovali že tudi delnice: baron Anton Zois 25, dr. Janez Bleiweis 15, grof Jožef Barbo 25, dr. Ferdinand Dominikuš 5, dr. Radej 10, Rapoc 10 (oba zadnja dva le za primer, da bo na Štajerskem ustanovljena bankina filijala) Šolmajer 5, Vilhar 10, Taučar 20, Kottinig 20, Urh 5, Žuža 4, Poklukar 5, F. X. Souvan 10, Ferdinand Souvan 10, Franjo Souvan 10, Mur- nik 5, Mosche 5, Perenič 2, dr. Vošnjak 2, dr. Tonkli 5, Grasselli 10, Gorup 100. 23 mož je podpisalo 318 delnic, kar je predstavljalo 63.600 gld. ali dobro tretjino potrebnega akcijskega kapitala. Tem prvim sta se nekoliko kasneje priključila še Valentin Krisper, ki je podpisal 25 delnic, in R. Naglič, ki jih je podpisal 10. S tem so se počasi bližali polovici potrebne vsote.¹⁴ Izvolili so tudi odbor, ki naj dokončno izdela pravila in poskrbi za dovoljenje vlade. Vanj so bili izvoljeni: Josip Gorup, F. X. Souvan, Ivan Vilhar, Luka Taučar in državni poslanec advokat dr. Jožef Poklukar. Kakor vidimo, so bili delničarji iz Ljubljane, pa tudi iz Štajerske, Gorice in Trsta. Med njimi so bili liberalci, ožji pristaši Bleiweisa in katoliški konservativci. Vsi slovenski časopisi so ustanovitev zelo pozdravili, najtopleje in najobširneje je o njej spregovorila goriška Soča. V Gorici so malo pred tem imeli sestanek, ki ga je sklical deželni glavar Coronini, na katerem naj bi ustanovili ljudsko banko. Od približno 60 udeležencev je bilo pol Slovencev, ki pa se z italijansko polovico niso ujeli v načrtih, ker so ti želeli delniško društvo, Slovenci pa hranilnico in posojilnico. Dopisnik Soče je upal, da bo Ljubljanska občna banka odprla v Gorici svojo filijalo, kot jo je imela že Štajerska eskomptna banka, pa da bo tudi pomagala pri ustano- vitvi ljudske banke, kot so si jo želeli Slovenci.¹⁵ Slovenski narod je moral svoje prvo obvestilo dopolniti, ker je bilo za banko precejšnje zanimanje in ker so morali potolažiti vodstvo in pristaše banke Slovenije. Obvestili so jih namreč, da zavarovalnici ne bodo konkurirali.¹⁶

O tem, kako je teklo nadaljnje podpisovanje delnic, ni podatkov. Zelo ilustrativna pa je vest iz začetka junija 1872, da se je zbralo v »hotelu Evropskem« ne- koliko rodoljubov, ki so hoteli v Ljubljani ustanoviti novo hranilnico, ker s staro Kranjsko hranilnico niso bili zadovoljni. Na sestanku je k sreči prevladala zdrava pamet, saj so ugotovili, da z njo ne bodo konkurirali le nemškimi ljubljanskimi za-

¹³ Tiskan izvod statuta je ohranjen v Arhivu SR Slovenije v fondu deželne vlade v Ljubljani, reg. fasc. 34-12, spis 3831/1873 — priloge. Zahvaljujem se arhivskemu svetniku Petru Ribnikarju za učinkovito pomoč pri iskanju statuta in ostalega gradiva.

¹⁴ Drnovšek, Grasselli, str. 418.

¹⁵ Soča, 4. 5. 1872.

¹⁶ SN 9. 5. 1872.

vodom, ampak tudi ljubljanski občni banki, ki je imela v osnutku statuta tudi ustanavljanje kreditnih društev. Razšli so se z zahtevo, naj ima nova banka taka pravila, da bo obenem tudi varna in previdna hranilnica.¹⁷ Kdo je stal za to akcijo, ni znano. Ta dogodek nedvomno kaže, da je bila tovrstna aktivnost na Slovenskem precej prepuščena posameznikom in da levica pogosto ni vedela, kaj dela desnica. Nenazadnje je bilo na tržišču tudi precej akcij in mnoge so obljubljale večji in hitrejši zaslužek kot slovenske. V začetku julija je Josip Gorup prevzel garancijo za vse še ne podpisane delnice Ljubljanske občne banke.¹⁸

1. avgusta je zgoraj omenjeni organizacijski odbor vložil prošnjo na deželno vlado, ki je prošnjo z utemeljitvijo in 6 izvodi statuta poslala na Dunaj. V utemeljitvi so posebej poudarili, da je banka nujno potrebna zaradi dotedanjega gospodarskega razvoja. Vsaka dežela, vsako večje mesto naj bi jo že imelo, le Kranjska ali točneje Ljubljana je brez nje. Filijala Štajerske eskomptne banke, ne glede na omejen delokrog, ne more nadomestiti samostojnega bančnega zavoda. S kakšnim mnenjem je deželna vlada pospremila to prošnjo na Dunaj, ni znano. Že 16. septembra je ministrstvo zahtevalo določena pojasnila in popravke. Te popravke so opravili predvsem v oktobru 1872. leta in nato dali popravljeni statut v tisk. V ponovni prošnji 11. decembra so zapisali, da se bo banka ukvarjala predvsem s krediti na premičnine, da bo tudi hranilnica in posojilnica, skratka, da bo opravljala iste posle kot druge podobne, že koncesionirane banke. Zelo podrobno so bila izdelana tudi pravila o ustanavljanju kreditnih društev. Spremenili so tudi nekaj členov in opustili nekaj osnutkov bančnih formularjev. Prošnji so priložili tudi utemeljitev k prvi prošnji. Posebej so poudarili, da so izpolnili vse zahteve ministrstva in s tem vse vzroke za odklanjanje izdaje koncesije.¹⁹ Iz nekaterih formulacij bi mogli sklepati, da se jim postopek s strani vlade ni zdel povsem korekten. Kot je razvidno iz ohranjenega pečata na tiskanem statutu, je tokrat vodil akcijo dr. Josip Poklukar.²⁰ Nato so čakali. Ustanoviteljev se je začel polasčati nemir, sum v poštenost vlade je naraščal. V začetku marca je dobila koncesijo v Ljubljani nova delniška družba, Ljubljanska stavbna družba, ki je bila v nacionalnem pogledu mešana. Slovenski narod je s precejšnjo grenkobo zapisal, da je ta družba dobila koncesijo, da pa je slovenska banka še vedno ni. »Vse kar bi naš materijalen in duševen napredek pospešilo, na ta način vlada zavira, namestu da bi že iz zdravih državnih obzirov podpirala nas.«²¹

V začetku maja 1873 je prišlo na Dunaju do znanega borznega kraha. Vse kaže, da je ministrstvu za notranje zadeve (Auersperg-Lasserjev režim!) prišel za Ljubljansko občno banko kot naročen. Naenkrat je postalo ekspeditivno in že 16. maja izdalo sklep, da je nameravalo potem, ko bodo izpolnjene zahteve po popravkih, banko dovoliti, da pa sedaj zaradi novonastalih razmer in položaja na denarnem trgu prošnje ne more upoštevati. Ministrstvo je bilo, kot je to pri politikih navadno, kratkega spomina. Pozabilo je, da je poprej za zavrnitev potrebovalo poldrugi mesec, da pa sedaj v petih mesecih ni zmoglo poštenega odgovora. 22. maja 1873 je prizadete o tem obvestila tudi kranjska deželna vlada.²²

Reakcija Novic je bila umirjena in je bralce seznanila samo z argumenti ministrstva. Bolj ogorčen je bil Slovenski narod. Vladi je očital, da je na svojo odločitev čakala več kot štiri mesece, da je bila prošnja vložena, ko o kakršnemkoli krahu ni bilo še ne duha ne sluha. Na koncu je zastavil vprašanje: »Zakaj tačas ministrstvo pravil nij dovolilo?«²³ Ostali so seveda brez odgovora. Gotovo ga ni nihče potreboval. Laibacher Tagblatt, ki ni o naporih za ustanovitev banke prav nič poročal, je o ne-

¹⁷ SN 8. 6. 1872.

¹⁸ SN 6. 7. 1872.

¹⁹ Seznam, ki ga navaja Drnovšek, Grasselli na str. 417–418, se gotovo nanaša na pravila delniških društev, ki so služila za vzorec pri sestavljanju pravil Ljubljanske občne banke.

²⁰ Arhiv SRS, fond deželne vlade v Ljubljani, reg. fasc. 34-12, spis 3831/1873.

²¹ SN 7. 3. 1873.

²² Arhiv SRS, fond deželne vlade, fasc.

²³ SN 30. 5. 1873.

gativnem odloku ministrstva takoj poročal. Sporočili so, da minister Lasser banke, ki so jo mislili ustanoviti nacionalno-klerikalno nastrojeni Slovenci, ni dovolil zaradi kraha itd.²⁴ K vsemu temu naj sporočimo le še podatek, da je leta 1873 v Cislajtaniji začelo delovati najmanj 18 bank.

Zusammenfassung

DER VERSUCH DER GRÜNDUNG EINER SLOWENISCHEN ALLGEMEINEN BANK IN LJUBLJANA (LAIBACH) 1872

Stane Granda

Der Verfasser behandelt den Versuch eines Teiles der einheimischen Kaufleute und anderen Unternehmer, gemeinsam und mit Hilfe slowenischer Politiker eine Bank in Form einer Aktiengesellschaft zu gründen. Sie sollte das gesamte verfügbare Kapital vereinen. Mit der Zeit sollte sie eine führende Rolle in dem gesamten von Slowenen besiedelten Raum übernehmen. Sie sollte ihre Tätigkeit auch auf andere österreichische und ungarische Länder erweitern. Die Entstehung der Bank wurde nicht durch das »Gründungsfieber« bedingt, das jedoch beeinflusste die Form der Gesellschaft. Es bestand nämlich ein wirtschaftlicher Bedarf an einer Bank, und auch das verfügbare Kapital war nicht so gering. Im Mai 1872 kam es zur Gründungssitzung, wobei ein Organisationsausschuß gewählt wurde und die Grundsätze festgelegt wurden. Das Aktienkapital sollte 2 Millionen Gulden betragen und in Form von Aktien zu je 200 Gulden gesammelt werden. Der Ausschuß, mit dem damals wahrscheinlich reichsten Slowenen, dem Triester Kaufmann Josip Gruden auf der einen Seite, und dem politischen Führer der Slowenen, dem »Vater des slowenischen Volkes« Dr. Janez Bleiweis, auf der anderen Seite, reichte den ersten Gründungsantrag am 1. August 1872 ein. Nach anderthalb Monaten kam eine Antwort aus Wien, die eine Veränderung und Ergänzung der Statuten der Bank forderte. Ein neuer Antrag wurde am 11. Dezember eingereicht. Eine Antwort erfolgte erst in der zweiten Hälfte Mai 1873, also schon nach dem Wiener Börsenkrach. Allem Anschein nach hatte das Ministerium Auersperg-Lasser aus politischen Gründen nicht die Absicht, die Gründung der Bank zu genehmigen, und ließ deshalb auf die Antwort warten. Der Börsenkrach brachte dann Argumente, denen niemand einen politischen Charakter nachsagen konnte.

ZGODOVINA LJUBLJANE

zbornik s posvetovanja o zgodovini Ljubljane, ki je bilo v Ljubljani 16. in 17. novembra 1983. Zbornik v obsegu 595 strani je uredil prof. dr. Ferdo Gestrin, v njem pa objavlja 48 avtorjev, ki v svojih razpravah obravnavajo preteklost Ljubljane od najstarejših časov do sodobnih dni. Knjigo sta izdaja »Kronika«, časopis za slovensko krajevno zgodovino in Zgodovinsko društvo Ljubljana. V prosti prodaji stane 1600 din, v Zgodovinskem arhivu Ljubljana (Mestni trg 27) in na Oddelku za zgodovino filozofske fakultete (Aškerčeva 12) pa jo je mogoče dobiti za 1100 din.

²⁴ Laibacher Tagblatt 30. 5. 1873.